

«КОЛЬОРОВІ» РЕВОЛЮЦІЇ ЯК ПРОЯВ ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ В ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Виявляється сутність «кольорових» революцій. Встановлюються передумови та наслідки цього прояву політичної нестабільності.

***Ключові слова:** революція, «кольорові» революції, політична нестабільність, перехідна політична система.*

Відомо, що більшість класичних теорій революції розроблялась зарубіжними дослідниками. Значний внесок в розвиток концепцій революцій зробили Л. Едвардс, Т. Скокпол, Т. Гарр, Ч. Тіллі та ін. Проте розвиток сучасних політичних процесів демонструє новий тип політичних змін, сутність яких не має відбиття в класичних теоріях. Мова йде про феномен «кольорових» революцій. Очевидно, що формат «кольорових» революцій відрізняється від загальновідомих уявлень про революції.

Окремі теоретичні аспекти «кольорових» революцій розробляються вченими на пострадянському просторі. Дискусії вчених зосереджуються навколо ряду ключових питань. По-перше, піднімається питання про сутність «кольорових» революцій: чи є вони революціями або є іншою формою політичної нестабільності? По-друге, обговорюються умови, що сприяли виникненню «кольорових» революцій: чому вони відбулися в одних суспільства, проте в інших пострадянських країнах виявилися неможливими? По-третє, актуалізується питання про їхні наслідки в політичній системі: які політичні зміни спричинили «кольорові» революції?

Це основні напрямки, за якими досліджувався феномен «кольорових» революцій. В рамках цієї роботи представляє інтерес виявлення нових чинників політичної нестабільності, що сприяли таким революціям, і що не були врахованими в основних закордонних теоріях. У сукупності сучасних робіт, присвячених аналізу «кольорових» революцій, представлені різні точки зору на цей феномен, його причини і наслідки.

Результати аналізу проблематики «кольорових» революцій і основних підходів до їхнього пояснення в українській політичній науці раніше були представлені в роботах українського дослідника О. Фісуна. Він виділяє три підходи до пояснення «кольорових»

революцій. До першої групи належать переважно представники транзитологічного мейнстріму, які розглядають «кольорові» революції в якості своєрідних демократичних проривів. До другої відносяться автори, що трактують ці революції як завершальний момент національних революцій, які призводять до народження суверенних націй на околицях або на уламках колишніх імперій (прототипом є «весна народів» бурхливого 1848 р.). Третій напрямок включає в себе авторів, які говорять про буржуазно-демократичні революції, двигуном яких є європеїзований середній клас, що вимагає послідовної модернізації суспільства і протестує проти олігархічної економіки і політичного капіталізму.

О. Фісун зазначає, що всі три зазначених вище підходи розглядають пострадянські «кольорові» революції як фундаментальну зміну ладу (типу системи або типу суспільства). Проте з його точки зору «це, скоріше, певна модель зміни політичного режиму, виникнення нової констеляції розподілу владних ресурсів між учасниками, що може приводити (а може і не приводити) до якісної трансформації системи» [1, с. 212].

Близьку позицію займає інший український вчений Ю. Мацієвський, який трактує «кольорові» революції в рамках транзитології. Він відзначає революційні риси подій листопада-грудня 2004 р. в Україні, проте наголошує, що вони не були революцією, путчем, заколотом чи переворотом. На думку вченого, «події в Україні слід пояснювати через категорію переходу, що почався в кінці 80-х рр. XX ст. і буде тривати ще 5-15 років. Перехід в Україні не подібний до інших відомих прикладів демократичної зміни режимів. В Україні відбулася ненасильницька зміна правлячої еліти за масової участі населення в період президентської виборчої кампанії. Проте зі зміною правлячої еліти зміна політичного режиму відбувається дуже повільно. Політичний режим, що склався в Україні з 1994 р. по 2004 р., поєднував ознаки патримоніального авторитарного режиму та панування кланової олігархії. Політичний цикл, що тривав в Україні 13 років, закінчився. На початку 2005 р. ми повернулися до вихідної точки 1991 р., щоправда на якісно іншому рівні» [2].

Більш радикальний підхід до пояснення «кольорових» революцій знаходимо в українського вченого А. Гальчинського, який вважає, що в Україні в 2004 р. дійсно відбулася революція. У своїй книзі «Помаранчева революція і нова влада» вчений зазначає, що з 1991 р. по 2004 р. в Україні відбувався демонтаж основних атрибутів командно-адміністративної системи і формування інституційних засад

нового політичного устрою України. Цей етап розвитку політичної системи України закінчився подіями листопада 2004 р., які стали початком соціальної революції і ознаменували другий етап демократичних суспільних перетворень.

Дещо іншу позицію, яка не вписується ні в один з трьох підходів, означених О. Фісуном, займає російський аналітик Б. Макаренко. Він відрізняє «кольорові» революції не тільки від класичних, але й від «оксамитових». Під «оксамитовими» революціями маються на увазі колективні дії активної меншини населення центральноєвропейських країн, що підштовхнули комуністичні режими до «м'якої» поступки влади тим силам, які отримували більшість на перших конкурентних виборах. Він відзначає, що «оксамитові» революції все ж були революціями: вони змінювали громадський лад. «Кольорові» революції відрізняються тим, що зміни суспільного ладу за них не відбувається, а зміна еліт має обмежений характер: влада переходить від одного елітного клану, який займав в системі влади домінуюче, навіть майже монополічне становище, до якоїсь спонтанної коаліції інших сегментів еліти. Державний лад в результаті таких дій може зазнавати лише часткових змін, спрямованих на обмеження можливостей для монополізації влади і створення рамок для функціонування коаліційних владних структур, таких як законодавчі поправки в Україні або угода про перерозподіл повноважень між президентом і прем'єром в Киргизії» [3].

Відмінності «кольорових» революцій та нинішніх подій в арабському світі від класичних чистих революцій відзначає російський вчений В. А. Курінний. На його думку, «кольорові» революції не мають характеру глибокого конфлікту. «Що стосується кольорових революцій, то тут мова йде по суті не про перетворення суспільств, а про відновлення конституційного порядку, корумпованого чинною політичною владою. Тому виникає підозра, що саме поняття «революція» використовується по відношенню до них виключно з ідеологічних мотивів – щоб підкреслити, сучасний прогресивний характер цих політичних акцій» [4].

Український дослідник В. Пасісниченко вказує на загальну рису, властиву класичним та сучасним революціям. Він вказує на важливість розуміння того, що об'єднує нові революції зі старими. «Сьогодні зробити це легше, бо наше відчуття і дискурс розчарування щонайменше українською та грузинською революціями одночасно «освіжають» у пам'яті глибоке розчарування, яке свого часу породила «оксамитова» революція. Посилаючись на хабермасівське розуміння давньої традиції революцій як поєднання історії революційної

боротьби й історії розчарування, можна стверджувати, що нові революції добре вписуються в цю традицію і продовжують її. Отже, подібність «кольорових революцій» до класичних полягає у тому, що вони так само закінчуються і навіть мають закінчитись розчаруванням. Більш того, це розчарування символізує неминучу поразку революції» [5, с. 31].

Очевидно, що «кольорові» революції є феноменом перехідних політичних систем. Проте в одних політичних системах вони виявилися успішними і неможливими – в інших. При цьому слід зазначити, що соціально-економічні, культурні, етнічні суперечності в перехідних суспільствах, в яких мали місце «успішні» (Грузія, Україна, Киргизстан) і «неуспішні» (Узбекистан, Казахстан, Азербайджан, Білорусь) революції, не створюють пояснювальної бази. В обох групах є країни, що відносяться до різних культурних традицій. Соціально-економічні чинники також не мали вирішального впливу на результат революцій. «Кольорові» революції вдалися в Україні, яка відноситься до країн з середнім рівнем соціально-економічного розвитку, і Киргизстані з низьким рівнем розвитку. Не відбулися революції в стабільній Білорусі і нестабільному Узбекистані. Різноманітні обидві групи країн і в етнополітичному плані: серйозні етнокультурні суперечності є не тільки в Грузії та Україні, але й в Казахстані та Азербайджані. Ці особливості розвитку країн свідчать, що структурні фактори мають слабку пояснювальну силу стосовно революцій.

Як вважає російський аналітик Ф. Казін, на результат революцій вплинув ряд чинників. «Багато що мало значення: наявність опозиційно налаштованої більшості в певному регіоні країни, участь закордонних спонсорів, ступінь лояльності бюрократії лідерів режиму, позиція спецслужб, ЗМІ і великого бізнесу, харизматичність лідерів, соціально-економічна кон'юнктура та інші обставини аж до погодних умов і підсилювачів потужності звуку на площах. Тобто головним був конкретно-історичний контекст, який можна аналізувати, «розкладаючи по полицях» механізми управління масами [6].

І все ж, на наш погляд, причина «вибірковості» «кольорових» революцій криється в наявності / відсутності початкових умов, певних передумов. Однією з передумов «кольорових» революцій була слабкість політичного режиму. Ті країни, в яких сформувався політичний режим з яскраво вираженими авторитарними тенденціями, виявилися більш стійкими перед революціями нового зразка.

Як зазначає Ю. Шевцов, аналіз балансу авторитарних і демократичних елементів переконливо показує, чому «кольорові» події неможливі ні в сформованих демократіях (там авторитарні елементи мінімальні, а тому зміна влади через вибори відбувається природним шляхом), ні в авторитарних режимах (там у опозиції недостатньо ресурсів і можливостей, щоб «зрости» у політичну силу, здатну змагатися за владу «майже на рівних»). Отже, якщо в цих країнах складеться революційна ситуація, то революція стане не «кольоровою», не «оксамитовою», а повномасштабним переворотом [7].

Неоднозначним виявився результат «кольорових» революцій в тих країнах, де вони відбулися. На думку американського вченого Р. Хейла, «у революційних країнах результат революції (справді демократичний прорив або постійні коливання між автократією і демократією) залежав від того, як впливала вона на патронажну президентську владу. Серед революційних країн тільки Україні, вочевидь, вдалося уникнути циклічної динаміки завдяки передачі значних президентських повноважень парламенту після виходу з «помаранчевої революції». ...З іншого боку, в Грузії і Киргизстані інститути патронажного президентського правління залишилися незмінними і сталося «обертання в лялечку» режиму...» [8].

У підсумку «кольорові революції» не призвели до довгострокової стабілізації політичних процесів. В Україні після «помаранчевої революції» не відбулося реального економічного зростання, оскільки держава стикнулася з тими ж проблемами, які існували до революційних подій. Продовжилося зрощування відносин влади і власності, з новою силою проявився непотизм в політиці і дефіцит ресурсів для забезпечення соціально-економічного розвитку.

Перерозподіл владних повноважень на користь парламенту не призвів до очікуваної демократизації політичної системи України і зміцнення правової держави. Швидше, навпаки, в умовах існуючого в Україні типу політичної культури, коли прийняття політичних рішень відбувається не за консенсусною основою, парламент виявився недієздатним. Результатом стали позачергові парламентські вибори і подальше поглиблення парламентської кризи. Більш того, з обранням нового президента в Україні відбулося згорання політичної реформи, що призвело до повернення того формату розподілу владних повноважень, який мав місце до «помаранчевої революції».

У Грузії також не збільшилися показники соціально-економічної ефективності після революції. Погіршився стан прав і свобод людини, зокрема мова йде про політичні права громадян і свободу слова. У

листопаді 2007 р. в Тбілісі було придушено мітинг опозиції, заарештовано опозиційних лідерів, закрито ряд телеканалів тощо. Посилилася концентрація влади в руках президента.

У Киргизстані зараз повноцінно не функціонує жодна з гілок влади: уряд не справляється зі своїми обов'язками, парламент розпущений, Конституційний суд не працює. Суспільно-політична ситуація в країні рухається в напрямку розпаду державності. Зростання корупції, поглиблення бідності значної частини населення, входження криміналітету у владу – мала частина проблем, які наразі стоять перед Киргизстаном. Крім цього, на півдні країни посилюється радикальний іслам.

Таким чином, «кольорові революції» самі по собі не призвели до фундаментальних змін у соціальному, політичному або економічному житті країн, в яких вони відбулися. Нормативні рамки політичних відносин мало змінилися, змінилася лише правляча політична еліта. В той же час всі «кольорові» революції мали спільні відмітні ознаки - ретельну спланованість і організованість, а також зміну геополітичної орієнтації, яка сталася з приходом нових політичних акторів.

Найявніші цих ознак зазначають російські вчені В. В. Бурматов і О. М. Глазунов. Спираючись на обґрунтування А. Грамші і Д. Лукача, вчені доводять, що «кольорові» революції не виникли раптом. У своїй роботі «Сучасні революційні технології. Стратегія, технологія і тактика «кольорових» революцій» В. В. Бурматов і О. М. Глазунов викладають організаційну структуру і технології «кольорових» революцій, а також відзначають вплив на процес революції зовнішніх сил. «Наскільки б не аналізували «помаранчеві», «тюльпанові» або «трояндові» революції, на задньому плані всіх описуваних революцій стоїть великий гравець або світова держава, що переслідує власні глобальні політичні або економічні інтереси», – вважають автори книги. На їхню думку, «пріоритет при розгляді «кольорових» революцій слід віддавати зовнішнім силам, оскільки жодна революція не обійшлася без активної підтримки з-за кордону» [9, с. 66]. Подібної точки зору дотримується український дослідник Г. Г. Почепцов. На його думку, «основна функція «кольорової революції» полягає в ротатії політичної еліти держави в інтересах третьої сторони» [10, с. 10].

Технологічні аспекти організації ненасильницької політичної боротьби в сучасних умовах, до розряду якої відносяться і «кольорові» революції, досліджуються в роботах зарубіжних і вітчизняних вчених. Одним з перших тактику ненасильницьких дій, спрямованих на боротьбу з чинною владою, описав американський громадський діяч

Дж. Шарп у своїй роботі «Від диктатури до демократії. Концептуальні основи звільнення», яка є своєрідним посібником з повалення влади в сучасних умовах. Дж. Шарп сумнівається в доцільності використання насильницьких методів боротьби і бачить вихід у ненасильницькому тиску на владу. «Ненасильницька боротьба набагато більш складний і різноманітний засіб боротьби, ніж насильство. Замість насильства боротьба ведеться психологічною, соціальною, економічною та політичною зброєю, яка застосовується населенням і громадськими інститутами. Така зброя відома під різними іменами протестів, страйків, відмови у співпраці, бойкотів, висловлення невдоволення і народного самоврядування. ...Будь-який уряд може правити стільки, скільки він здатний поповнювати необхідні джерела сили шляхом співпраці, підпорядкування та послуху з боку населення і громадських інститутів. На відміну від насильства, політична непокоря володіє унікальною здатністю перекривати такі джерела влади» [11].

Детальний аналіз організації колективних протестів і технологій дестабілізації політичної системи представлений у статті Г. Г. Почепцова «Віртуальні революції: використання віртуальних об'єктів при зміні влади». Вчений дає модель повалення чинної влади шляхом віртуальної дестабілізації соціальних систем. З цієї точки зору розглядаються такі форми колективної поведінки, як мітинг або демонстрація протесту. Вони спрямовані на створення контексту, максимально сприятливого віртуальному «злому», який здійснюється завдяки введенню ментальних конструкцій, що конфліктують з домінуючими на даний момент:

- маргінальна або заборонена раніше точка зору набуває публічності, яка переводить її в інший статус;
- мітинг або демонстрація спрямовані на анонімізацію кожного учасника, уможливує для нього ті типи поведінки, які він не практикував раніше;
- мітинг або демонстрація створюють ситуацію фізичного контакту, неможливого в звичайному житті;
- у разі застосування сили проти демонстрантів виникає ще більш об'єднуюче «ми проти них»;
- стресова ситуація, яка при цьому виникає, «намертво» закріплює інформацію, яка вводиться;
- у рамках мітингу/дemonстрації точка зору, що вводиться, ніколи не спростовується [12].

Впровадження подібних ментальних конструкцій дозволяє організаторам подібних акцій контролювати і надавати маніпулятивний вплив на колективну поведінку їхніх учасників. Роль

маніпуляції в «кольорових» революціях підкреслюється іншим відомим дослідником С. Кара-Мурзою. Він пише, що «...у таких революціях (маються на увазі «кольорові» революції – О. М.) при наявності навіть досить слабких передумов (яких було б зовсім недостатньо для революції за Леніним або Грамші) маніпулятори можуть швидко згуртувати велику масу людей дуже сильною солідарністю. На її основі вдається на короткий термін організувати натовп іншої природи, ніж той, що був описаний Лебоном, – натовп цілеспрямований, складно структурований, такий, що володіє колективним розумом і відповідальністю. Його відміна від класичних революційних мас в тому, що і цілі, і розум, і структура, і дії цього натовпу задаються ззовні, маніпуляторами» [13].

На «штучність» «кольорових» революцій вказує ще один російський дослідник – А. Манойло. Він вважає, що «кольорові» революції в класичному вигляді і будь-які їхні різновиди – це технології інформаційно-психологічного управління міжнародними конфліктами, які передбачають в т.ч. їхню штучну ініціацію[14]. Вчений відзначає ряд особливостей стосовно революційних подій, що відбуваються в Північній Африці та на Близькому Сході. По-перше, всі вони розвивалися і розвиваються за одним і тим самим «революційним» шаблоном, дуже схожим на сценарії «кольорових» революцій. По-друге, революції в різних державах спалахнули практично одночасно, що виключає будь-який елемент випадковості і передбачає високий рівень координації (за часом) ззовні. По-третє, революційні події охоплювали держави Північної Африки по черзі, строго в певному порядку, що наводить на думку про управління цим процесом ззовні. Існує явна вибірковість: Туніс – Єгипет – Лівія – Сирія – Бахрейн – Ємен тощо. При цьому осторонь залишилися Алжир, Марокко та інші африканські країни з подібними соціальними проблемами. По-четверте, у «революції» Північної Африки і Близького Сходу спостерігається ще один ключовий елемент технології «кольорових» революцій: це – механізм зворотного зв'язку, обов'язково присутній у будь-якій спеціальній операції. Суть його така: початковий сценарій революції обкатувати на одній країні, потім коригувати і у вигляді чергової ітерації запускати у наступній країні.

Російський дослідник С. Бірюков вважає, що в сучасних умовах ми маємо справу з «постмодерністськими революціями». Головним завданням такої революції є досягнення «точки неповернення», коли відновлення традиційної моделі національної держави, повернення на домінуючі позиції національно орієнтованої еліти і відновлення в суспільстві колишнього «ціннісного ядра» стає неможливим. Тому

«постмодерністська революція» мусить розвиватися «вглиб», до руйнування інерційних механізмів, здатних відтворити зруйноване статус-кво. У підсумку державність і нація післяреволюційних держав становить фантом – внаслідок руйнування традиційних структур і механізмів управління, що робить їх такими, що постійно потребують економічної та військово-політичної підтримки ззовні, що відкриває дорогу для безсоромних маніпуляцій [15].

Викладені особливості «кольорових» революцій дозволяють зробити висновок, що вони не є революціями в класичному розумінні, оскільки мають свої відмінні ознаки. «Кольорові» революції відрізняються від класичних та «оксамитових» революцій. З «оксамитовими» революціями їх споріднює відсутність насильницьких дій. Від класичних і «оксамитових» революцій їх відрізняє відсутність фундаментальних змін у суспільстві та політичній системі. У класичному розумінні вони не є революціями, тому що революція становить стихійний, невідконтрольований владою процес різкої соціальної трансформації суспільства, що веде до непередбачуваних заздалегідь результатів (за визначенням «революції» І. В Стародубровської та В. А. Мау [16]).

Стосовно чинників «кольорових» революцій, до основних внутрішніх передумов належить слабкість політичного режиму, несамоодатність економіки, наявність численної опозиції тощо. Крім цих внутрішніх передумов у всіх випадках «кольорових» революцій мав місце потужний зовнішній вплив на політичну систему, тобто управління ззовні. Внутрішні та зовнішні чинники «кольорових» революцій є взаємопов'язаними. Це знаходить відбиття у взаємообумовленості слабого політичного режиму та втручанням третіх осіб у внутрішні політичні процеси. Очевидно, що тут ми маємо справу з проблемою державного суверенітету.

Література

1. Фисун А. Политическая экономия «цветных революций»: неопатримональная интерпретация / А. Фисун // Прогнозис. – 2006. – № 3. – С. 211-244.
2. Мацієвський Ю. «Помаранчева революція» крізь призму транзитології [Електронний ресурс] / Ю. Мацієвський // Незалежний культурологічний журнал "І". – 2005. – № 40 – С. 28-39. – Режим доступу : <http://eprints.oa.edu.ua/106/1/revolucija.pdf>.
3. Макаренко Б. Цветные революции в контексте демократического транзита [Електронний ресурс] / Б. Макаренко. – Режим доступу : <http://www.politcom.ru/2025.html>

4. Куренной В. А. Обязательный элемент современности. Революция: понятие, событие и политическая модель [Электронный ресурс] / В. А. Куренной // Независимая газета. – Режим доступа : http://www.ng.ru/scenario/2011-03-22/10_element.html
5. Пасісниченко В. Чому тьмяніють «кольорові революції»? Парадокси теоретичного аналізу / В. Пасісниченко // Наукові записки. Серія «Політичні науки». «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004-2007 рр.». – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Випуск 3. – 2008. – С. 25-36.
6. Казин Ф. Уроки «цветных революций» [Электронный ресурс] / Ф. Казин // Перспективы. – Режим доступа : http://www.perspektivy.info/oykumena/krug/uroki_cvetnyh_revoliuciiy.htm#4
7. Шевцов Ю. Цветные революции нового типа. Спор о революции [Электронный ресурс] / Ю. Шевцов. – Режим доступа : <http://russ.ru/layout/set/print/pole/Cvetnye-revoljucii-novogo-tipa>
8. Хейл Г. Демократия или автократия на марше? «Цветные революции» как нормальное развитие патронажного президентского правления [Электронный ресурс] / Г. Хейл. – Режим доступа : http://www.intelros.ru/pdf/prognosis2_07/Heyl.pdf
9. Бурматов В. В. Современные революционные технологии. Стратегия, технология и тактика «цветных» революций / В. В. Бурматов, О. Н. Глазунов. – М. : Пробел-2000, 2011. – 240 с.
10. Почепцов Г. Г. Революция.com. Основы протестной инженерии / Г. Г. Почепцов. – М. : Европа, 2005. – 532 с.
11. Шарп Дж. От диктатуры к демократии. Концептуальные основы освобождения [Электронный ресурс] / Дж. Шарп. – Режим доступа : <http://patriotic-front.narod.ru/Sharp.htm>
12. Почепцов Г. Г. Виртуальные революции: использование виртуальных объектов при смене власти [Электронный ресурс] / Г. Г. Почепцов. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/lib/vr.htm>
13. Кара-Мурза С. Экспорт революции [Электронный ресурс] / С. кара-Мурза. – Режим доступа : <http://www.kara-murza.ru/books/export/Chapter013.htm>
14. Манойло А. Современные «революции» и технологии воздействия на них [Электронный ресурс] / А. Манойло. – Режим доступа : <http://www.arms-expo.ru/055057052124050051050056053.html>
15. Бирюков С. Постмодернистская революция [Электронный ресурс] / С. Бирюков. – Режим доступа : <http://www.apn.ru/publications/article17503.htm>
16. Стародубровская И. В. Великие революции: от Кромвеля до Путина. / И. В. Стародубровская, В. А. Мау. – М. : Вагриус, 2004. – 512 с.

Определяется сущность «цветных» революций. Устанавливаются предпосылки и последствия данного проявления политической нестабильности.

Ключевые слова: революция, «цветные» революции, политическая нестабильность, переходная политическая система.

The nature of «color» revolutions is determined. The preconditions and consequences of these manifestations of political instability are established.

Key words: revolution, «color» revolution, political instability, the transitional political system.

Максимова Олена Миколаївна – доцент кафедри філософських і соціальних наук Севастопольського національного технічного університету, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Чемшит О. О.